

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het Zwolsman-arrest: een strafvorderlijke klassieker en een spiegel voor het heden

Samadi, M.; Crijns, J.H.

Citation

Samadi, M., & Crijns, J. H. (2023). Het Zwolsman-arrest: een strafvorderlijke klassieker en een spiegel voor het heden. *Boom Strafblad*, 4(6), 284-290.
doi:10.5553/BSb/266669012023004006008

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3715877>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het Zwolsman-arrest. Een strafvorderlijke klassieker en een spiegel voor het heden

mr. dr. M. (Mojan) Samadi en prof. mr.dr. J.H. (Jan) Crijns*

1. Inleiding

284

De betekenis van het Zwolsman-arrest voor het strafprocesrecht is nauwelijks te overschatten.¹ Ondanks dat dit arrest inmiddels bijna dertig jaar geleden is geweest, heeft het nog altijd te gelden als een van de belangrijkste arresten voor het huidige strafprocesrecht. De juridisch-inhoudelijke betekenis van het arrest ligt vooral besloten in de normering die de Hoge Raad heeft aangebracht door de algemene taakstellende bepalingen voor de politie en het Openbaar Ministerie aan te merken als toereikende bevoegdheidsgrondslag voor bepaalde niet uitdrukkelijk in de wet geregelde (lichte) opsporingsmethoden, de formulering van een criterium voor de toepassing van de processuele sanctie van niet-ontvankelijkheid als reactie op onrechtmatig strafvorderlijk optreden (het welbekende Zwolsman-criterium) en – deels in het verlengde hiervan – het bepalen van de reikwijdte van de rechterlijke controle op de rechtmatigheid van het strafrechtelijk vooronderzoek. Hoewel het Zwolsman-arrest en de daaruit voortvloeiende rechtsregels iedere strafrechtjurist wel bekend zullen zijn, zijn het arrest en de onderliggende strafzaak ook om een andere reden dan de betekenis ervan voor de strafvorderlijke rechtsvorming belangwekkend. Charles Zwolsman, de naamgever van het arrest, was een berucht figuur uit de Amsterdamse onderwereld die sinds mid-

den jaren tachtig betrokken was bij de grootschalige handel in hasj. Politie en justitie zagen zich in die periode geconfronteerd met een ‘nieuwe’ vorm van criminaliteit: de georganiseerde drugshandel (die overigens deels toe te schrijven was aan het Nederlandse gedoogbeleid). De angst bestond dat deze poldercriminaliteit zou ontaarden in ‘Italiaanse toestanden’ en dat billijke in de ogen van politie en justitie een harde reactie vanuit de strafvorderlijke overheid op deze vorm van criminaliteit. De gevolgen van deze aanpak zijn in de jaren negentig duidelijk in beeld gebracht door de parlementaire enquêtecommissie Opsporingsmethoden (de commissie-Van Traa).² Hoewel de zaak Zwolsman op zichzelf los stond van de IRT-affaire, was er wel sprake van een zekere inhoudelijke kruisbestuiving tussen de twee en liepen zij temporeel min of meer parallel aan elkaar. De strafzaak tegen Zwolsman vormde in ieder geval een belangrijk kantelpunt in de omgang door de strafvorderlijke overheid met georganiseerde criminaliteit. In de verharding die daarbij optrad, raakten politie, politici en zelfs de media betrokken. De Nederlandse strafrechtspleging verloor hiermee in zekere zin haar onschuld, nu hiermee een tot op de dag van vandaag voortdurende periode werd ingeluid waarin de strafvorderlijke overheid en de georganiseerde criminaliteit een zich ogenschijnlijk almaar verhardende strijd met elkaar voeren.

2. De zaak Zwolsman

Charles Zwolsman was al sinds de jaren tachtig in beeld bij politie en justitie, maar pas vanaf begin jaren negen-

* Mojan Samadi is universitair docent straf- en strafprocesrecht aan het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden. Jan Crijns is hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden.

1 HR 19 december 1995, NJ 1996/249 m.nt. Schalken.

2 Enquêtecommissie opsporingsmethoden, *Inzake opsporing*, Den Haag: Sdu Uitgevers 1996.

tig werd hij gezien als een van de hoofdrolspelers in de ‘nieuwe’ georganiseerde criminaliteit. Deze criminele ondernemingen hielden zich vooral bezig met drugscriminaliteit. In het bijzonder ging het hier om de groot-schalige handel in hasj. In de zomer van 1991 startte het strafrechtelijke onderzoek genaamd ‘Octopus’ onder leiding van de Amsterdamse officieren van justitie Jo Valente en Jules Wortel.³ Dit onderzoek was initieel niet gericht op Zwolsman zelf, maar al snel kwam hij wel in beeld bij justitie.⁴ In september 1993 werd Charles Zwolsman aangehouden in zijn cel op verdenking van deelname aan een criminele organisatie en grootschalige handel in hasj. Zwolsman zat op dat moment zijn straf uit voor een eerdere veroordeling ter zake van handel in drugs midden jaren tachtig.⁵ De nieuwe verdenking had (deels) betrekking op de periode waarin Zwolsman reeds gedetineerd was in de Leeuwardense gevangenis De Marwei, nu volgens justitie (mede) uit afgetapte telefoongesprekken vanuit de gevangenis zou blijken dat Zwolsman nog altijd betrokken was bij de handel in drugs.⁶ Zwolsman hield echter vol dat hij, in tegenstelling tot wat door justitie werd verondersteld, aan de telefoon simpelweg over auto’s sprak en dit geen codetaal was voor drugs.⁷ Hem werd onder meer ten laste gelegd dat hij in de periode 1989 tot halverwege 1992 leiding had gegeven aan een criminele organisatie die zich bezighield met de invoer van en handel in hasj.⁸ Het onderzoek naar deze feiten startte in het najaar van 1991 en richtte zich in eerste instantie op de kleinere spelers in de organisatie om zodoende bij Zwolsman zelf uit te komen.⁹ In dit verband werden personen in de organisatie van Zwolsman geobserveerd en gevolgd (mede door inzet van peilzenders), informanten ingezet, camera’s geplaatst in de buurt van de villa van Zwolsman in Blaricum, telefoongesprekken afgeluisterd (via een scanner geplaatst in een kamer in het nabijgelegen

ziekenhuis), werd zijn fax afgetapt, zijn vuilnis doorzocht (de welbekende vuilnis-snuffel) en waren er zogenoemde ‘inkijkoperaties’ in woningen en loodsen die aan Zwolsman konden worden gelinkt.¹⁰ Voor een groot deel vond de inzet van deze methoden plaats in de zogenoemde proactieve fase (de huidige vroegsporing), omdat er nog geen concrete verdenking in de zin van artikel 27 Sv tegen Zwolsman bestond. Pas op 16 september 1993 vorderde de officier van justitie een gerechtelijk vooronderzoek tegen Zwolsman op verdenking van onder meer overtreding van artikel 140 Sr.¹¹ Naar de huidige maatstaven bezien zijn deze opsporingsmethoden wellicht weinig opzienbarend, maar dat was in de jaren negentig wel anders, aangezien de vroegsporing (en in zekere zin ook het opsporingsonderzoek zelf) nog goeddeels ongenormeerd was. Binnen de politie leefde in die tijd de gedachte dat de aanpak van georganiseerde criminaliteit meer creatief (of agressief) diende te zijn, wilde deze ook daadwerkelijk effectief zijn. Marian Husken, journalist voor Vrij Nederland die de zaak destijds nauwlettend volgde, citeert uit een memo van het opsporingsteam waarin wordt geconstateerd dat het onderzoek te simplistisch van opzet is: ‘De organisatie van Zwolsman zit zo professioneel in elkaar, dat een “normale” aanpak niet tot het gewenste resultaat zal leiden.’¹² Het opsporingsteam achtte daarom een ‘volledige inzet van de CID en de mogelijkheid om te werken met vergaande infiltratie’ noodzakelijk. En bij het werven van informanten zou ‘grensverleggend te werk moeten worden gegaan’. Om het onderzoek tegen Zwolsman succesvol te laten zijn, werd het dus noodzakelijk geacht om de grenzen van de opsporing op te zoeken en waar nodig op te rekken, zo memoreert Husken.¹³ Zwolsman werd in eerste aanleg door de rechtbank Amsterdam veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier jaar voor het leidinggeven aan een criminele organisatie die zich bezighield met de invoer van en handel in hasj. Zowel het Openbaar Ministerie als de verdediging gingen in hoger beroep tegen dit vonnis. Tijdens het hoger beroep stond met name het handelen van de opsporingsambtenaren in het vooronderzoek centraal, meer in het bijzonder de gebruikte methoden in de proactieve fase. Er kwam namelijk steeds meer duidelijkheid over het verloop van het vooronderzoek en de in dat verband ingezette opsporingsmethoden. Het Openbaar Ministerie ontkende weliswaar dat in deze zaak was gewerkt met informanten en infiltranten, maar wel erkende het (zij het met lichte tegenzin, waarover hierna meer) dat de inzet van bepaalde onderzoeksmethoden niet in het strafdossier was opgenomen. Om die reden gaf het hof het Openbaar Ministerie de opdracht een aanvullend proces-verbaal over de ingezette methoden op te maken en werd hoofdinspecteur (en teamleider) Woelders als getuige gehoord over het verloop van het

3 Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig kwam een samenwerkingsverband tussen opsporingsdiensten in de Verenigde Staten, Canada, Duitsland en Nederland op gang. De samenwerking was tot stand gekomen vanwege de opvallende toename van cocaïne- en hasj-invoer. Door de vele internationale vertakkingen kreeg dit onderzoek de naam Octopus. Zie Commissie-Oosting, *Rapport van de Onderzoekscommissie Ontnemingschikking*, p. 34 (bijlage bij *Kamerstukken II 2015/16*, 34362, nr. 1); Octopus is voorts ook de naam van de criminele organisatie rondom Johan V. en Fouad A., zie: A. Brouwer, ‘De groeibriljant’, *De Groene Amsterdammer* 13 november 1996.

4 Husken stelt dat het onderzoek Octopus zich met name op andere beruchte figuren uit de Amsterdamse onderwereld richtte, zoals Johan V. en Fouad A. Zie M. Husken, *Ex-autocoureur en drugsbaron Charles Z.*, Amsterdam: Forum 2008, p. 44.

5 Husken 2008, p. 28-29.

6 Husken 2008, p. 57. In zoverre is de discussie over voortgezet crimineel handelen tijdens detentie – op dit moment een heet hangijzer in het strafvorderlijke en penitentiaire beleid – van alle tijden. Zie in dit verband onder meer S. Struijk, S. Meijer, P. Verrest en F. Calderoni, *Vergelijkend onderzoek Italiaans 41-bis detentieregime*, Den Haag: WODC 2023, te raadplegen via <https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/3275>.

7 Zwolsman had een autobedrijf dat oldtimers en zeldzame auto’s importeerde en exporteerde. Zie Husken 2008, p. 57.

8 Zie voor de latere bewezenverklaring r.o. 4.1 van HR 19 december 1995, NJ 1996/249 m.nt. Schalken.

9 Justitie richtte haar vizier onder andere op personen binnen de organisatie die betrokken waren bij het vervoeren van de drugs (Husken 2008, p. 71).

10 Hof Amsterdam 10 januari 1995, NJ 1995/254.

11 Hof Amsterdam 10 januari 1995, NJ 1995/254.

12 Husken 2008, p. 72.

13 Husken 2008, p. 73.

vooronderzoek.¹⁴ De verdediging voerde later in het hoger beroep aan dat het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk diende te worden verklaard, omdat de gebruikte ‘opsporingsmethoden en -technieken, [...] in onderling verband en samenhang bezien en bijeengenomen, ontoelaatbaar moeten worden geoordeeld, in verbinding met de omstandigheid dat zulks is geschied in overleg tussen de opsporingsambtenaren en het openbaar ministerie en met instemming van het openbaar ministerie’.¹⁵

Hoewel het hof hierin niet meeging, reageerde het wel uitgebreid op de verweren van de verdediging. In het kort oordeelde het hof als volgt. Ten eerste plaatste het hof de uitgebreide bespreking van het handelen van de opsporingsambtenaren tijdens het onderzoek ter terechtzitting in perspectief. Het hof overwoog dat indien het tot het oordeel zou komen dat sprake is geweest van onrechtmatig strafvorderlijk handelen en hier eventuele sancties aan verbonden zouden moeten worden, hiermee ‘in geen enkel opzicht een ten opzichte van de betrokken opsporingsambtenaren diskwalificerend oordeel wordt uitgesproken of dat op grond daarvan geoordeeld zou kunnen worden dat aan hen een verwijt met betrekking tot het hanteren niettemin van bedoelde methoden kan worden gemaakt’.¹⁶ Deze opmerkelijke uiting van empathie voor de gevoelens van de betrokken opsporingsambtenaren stond in schril contrast met de tamelijk gespannen verhouding tussen het hof en de verdediging (waarover in de volgende paragraaf meer). Vervolgens stelde het hof vast dat in de wet weliswaar een duidelijke normering ontbreekt van de zogenoemde proactieve fase (de fase waarin er nog geen sprake is van een concrete verdenking in de zin van artikel 27 Sv), maar dat dat niet noodzakelijkerwijs met zich brengt dat al het handelen in dat verband als onrechtmatig dient te worden aangemerkt. Immers, de algemene taakstellende bevoegdheid van de politie (destijds neergelegd in art. 2 (oud) Politiewet 1993, thans in art. 3 Politiewet 2012) kan voldoende grondslag bieden voor het verrichten van ‘algemene opsporingsbevoegdheid in de pro-actieve fase’. Voorts besprak het hof de verschillende, door de verdediging gewraakte opsporingsmethoden en oordeelde dat deze – met uitzondering van één inkijkoperatie¹⁷ – alle steun vinden in het recht. Wel onderstreepte het hof dat er louter dankzij het aandringen van de verdediging duidelijkheid is gekomen over de gehanteerde methoden en dat daarmee ‘het in art. 152 Sv bepaalde in dezen in volle omvang is nageleefd’. Niettemin achtte het hof het niet op zijn plaats om het Openbaar Ministerie om die reden niet-ontvankelijk te verklaren. De verzwegen opsporingsactiviteiten waren immers alsnog opgebiecht door de politie, waardoor het hof zich vol-

14 In het arrest van het hof wordt vermeld dat ‘hoofdinspecteur Woelders een, elf pagina’s tellend en van bijlagen voorzien, proces-verbaal’ aan het hof heeft doen toekomen en dat hij ter zitting uitvoerig aan de hand van gestelde vragen dit aanvullende proces-verbaal heeft toegelicht.

15 Hof Amsterdam 10 januari 1995, NJ 1995/254.

16 Hof Amsterdam 10 januari 1995, NJ 1995/254.

17 Dat verzuim betrof het betreden van een woning, maar hieraan verbond het hof geen rechtsgevolgen.

doende ingelicht achtte. Voorts voerde het hof als verzachtende omstandigheid voor de tekortschietende verbalisering aan dat ‘ten tijde van het plaatsgrijpen van het onderzoek in deze zaak de pro-actieve fase met betrekking tot grootschalige strafrechtelijke onderzoeken niet in alle opzichten wat de relevante rechtsregels betreft duidelijk is geweest’.¹⁸

Zoals bekend heeft de Hoge Raad het hof in grote lijnen gevolgd. Ten aanzien van de sanctionering van onrechtmatig strafvorderlijk handelen onderstreepte de Hoge Raad dat de niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie als sanctie niet snel in zicht komt. Indien de rechter van oordeel is dat het onrechtmatig handelen ‘van dien aard is dat daarop een processuele sanctie past’, zal hij moeten overwegen of een minder vergaande sanctie, zoals bewijsuitsluiting of strafvermindering, in aanmerking kan komen. Enkel onder de zeer uitzonderlijke omstandigheden – waarvan ‘niet kan worden uitgesloten’ dat deze zich ooit zullen voordoen – dat het onrechtmatige optreden ‘een zodanig ernstige schending van beginselen van een behoorlijke procesorde oplevert [...] waardoor doelbewust of met grove veronachtzaming van de belangen van de verdachte aan diens recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak is tekortgedaan’, dient tot niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie te worden overgegaan.¹⁹ Dat niet alleen de sanctionerende taak van de rechter beperkt is waar het gaat om het reageren op onrechtmatig strafvorderlijk handelen, maar dat de rechter ook terughoudendheid past bij de daaraan voorafgaande controle op de rechtmatigheid van het opsporingsonderzoek – meer in het bijzonder ten aanzien van de verbaliseringsplicht van artikel 152 Sv – onderstreepte de Hoge Raad verderop in het arrest:

‘De ten aanzien van bedoelde verslaglegging te volgen gedragslijn zal dienen te worden getoetst door de officier van justitie, aan wie – thans ingevolge art. 13 Politiewet 1993 – het gezag toekomt over hetgeen opsporingsambtenaren voorafgaande aan en met het oog op het instellen van een opsporingsonderzoek verrichten. Daarbij dient uitgangspunt te zijn dat de rechter in het eindonderzoek, overeenkomstig de aan een eerlijk proces te stellen eisen, in staat zal moeten zijn de rechtmatigheid van het onderzoek te toetsen en zich een oordeel te vormen over de betrouwbaarheid van de resultaten van dat onderzoek.’²⁰

Het belang van de terughoudendheid van de rechter in dezen wordt nader beargumenteerd in de conclusie van advocaat-generaal Van Dorst:

‘Het strafproces dient immers primair tot het vaststellen van de schuld van de verdachte en, indien die schuld wordt aangenomen, de (mate van) strafwaardigheid. Op een dergelijke behandeling van de zaak ten gronde heeft niet alleen de verdachte aanspraak

18 Hof Amsterdam 10 januari 1995, NJ 1995/254.

19 HR 19 december 1995, NJ 1996/249 m.nt. Schalken, r.o. 5.2.

20 HR 19 december 1995, NJ 1996/249 m.nt. Schalken, r.o. 11.2.2.

(al zal die er in de regel geen bezwaar tegen hebben dat de zaak reeds in eerder stadium sneuvelt), maar ook de samenleving; daarbij dienen met name de directe of indirecte slachtoffers van het delict niet uit het oog te worden verloren. Jegens hen is het niet te verantwoorden dat – behoudens in extreme gevallen – de strafrechter op tamelijk simpele wijze zou kunnen worden afgehouden van zijn wezenlijke taak om een inhoudelijk vonnis te vellen. Want daardoor wordt zijn rol als beslechter van maatschappelijke conflicten uitgehouden. Vanuit die optiek is het dienstig om zo zuinig mogelijk te zijn met de sanctie der niet-ontvankelijkheid. Anders zal op den duur het vertrouwen in de strafrechtspleging als mechanisme ter regulering van de maatschappelijke verhoudingen onherroepelijk aangetast raken. De handhaving van de rechtsstaat komt dan in het geding.²¹

Het arrest is tot slot van groot belang gebleken (en gebleven) voor de normering van niet uitdrukkelijk in de wet neergelegde opsporingsmethoden. De Hoge Raad stelde vast dat de algemene taakstellende bepaling van artikel 2 (oud) Politiewet 1993 (thans art. 3 Politiewet 2012) als een toereikende wettelijke grondslag kan dienen voor ‘lichte’ opsporingsmethoden, dat wil zeggen methoden die geen of slechts een beperkte inbreuk maken op de persoonlijke levenssfeer. Wanneer echter sprake is van een ‘meer dan beperkte inbreuk’ (of een stelselmatige inbreuk) op grondrechten, zal de handeling – indachtig het legaliteitsbeginsel van artikel 1 Sv – moeten berusten op een meer specifieke wettelijke grondslag.²² Nadien oordeelde de Hoge Raad dat de stelselmatigheid mede kan worden beoordeeld op basis van factoren als de duur, intensiteit en frequentie waarmee de methode is ingezet alsmede op basis van de vraag of daarbij al dan niet gebruik is gemaakt van een technisch hulpmiddel. Uiteindelijk gaat het steeds om beantwoording van de vraag of de methode op een zodanige wijze is toegepast dat daarmee een min of meer compleet beeld is verkregen van bepaalde aspecten van het persoonlijk leven van de betrokkene.²³ Ten aanzien van de ingezette methoden jegens Zwolsman oordeelde de Hoge Raad dat sommige hiervan wel degelijk een zodanige inbreuk op de persoonlijke levenssfeer opleverden dat zij als een schending van artikel 8 EVRM moesten worden aangemerkt. Deze schending was evenwel niet van dien aard dat het Openbaar Ministerie op die grond niet-ontvankelijk had moeten worden verklaard. De Hoge Raad verwierp aldus het cassatieberoep waardoor het arrest van het hof in stand bleef. Het hof had Zwolsman in hoger beroep tot een gevangenisstraf van vijf jaar veroordeeld. De advocaat-generaal

had acht jaar geëist – vier jaar meer dan in eerste aanleg was opgelegd – met als onderbouwing dat de straf hoger diende te zijn omdat de getuigen die een belastende verklaring hadden afgelegd nadien waren bedreigd of mishandeld.²⁴ Die hogere eis kan tot op zekere hoogte als illustratief worden beschouwd voor de thans te bespreken verharde verhoudingen binnen de strafzaak tegen Zwolsman (en daarbuiten).

3. Verharding binnen en buiten de zittingszaal

Ten tijde van het strafproces tegen Charles Zwolsman stond de (beleidsmatige) aandacht voor de georganiseerde drugscriminaliteit nog in de kinderschoenen. Pas sinds halverwege de jaren tachtig ontstond enige interesse in dit fenomeen. Klerks beschrijft hoe dit fenomeen initieel bij de politie werd gesignaleerd:

‘Bij de recherche beginnen sommigen zich echter achter de oren te krabben: doordat de opsporing van soft drugs een lagere prioriteit heeft, kunnen de grote hasjimporteurs in relatieve rust grote fortuinen vergaren. De bezorgde speurders concluderen hieruit dat juist de cannabis-industrie een bijzonder groot gevaar vormt voor de samenleving, omdat volgens hen door de grote hoeveelheden de winsten hoger liggen dan bij bijvoorbeeld heroïnesmokkel. Omdat de soft-drugshandel voornamelijk in handen is van Nederlanders zouden deze opbrengsten volgens de politie worden teruggesluisd in de legale economie, zodat er verweving van onder- en bovenwereld optrad en corruptie het gevolg kon zijn.’²⁵

De bedreiging die deze criminele organisaties vormden voor de integriteit van de samenleving – in het bijzonder de vermenging van de onder- en bovenwereld door investeringen van het criminele geld in legale bedrijven – zorgde ervoor dat de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit al gauw hoog op de politieke agenda kwam te staan (en tot op de dag van vandaag is blijven staan, zij het onder de hedendaagse noemer van ondermijning).²⁶ Uiteindelijk leidde deze toegenomen politieke (en bestuurlijke) aandacht tot de oprichting van Interregionale Rechercheteams (IRT), samenwerkingsverbanden tussen politiekorpsen die zich richtten op de bestrijding van de zware en georganiseerde criminaliteit.

21 PHR 18 september 1995, ECLI:NL:PHR:1995:15, par. 5.

22 HR 19 december 1995, NJ 1996/249 m.nt. Schalken, r.o. 6.4.2-6.4.5.

23 Zie onder andere HR 1 juli 2014, NJ 2015/114 (*Stille sms*) en HR 1 juli 2014, NJ 2015/115 (*IMSI-catcher*), beide m.nt. P.H.P.H.M.C. van Kempen. Hierbij geldt dat ook de inschatting dat de betreffende opsporingsmethode bijzondere risico's in het leven kan roepen voor de integriteit en de beheersbaarheid van de opsporing, een reden kan zijn om voor de methode een expliciete wettelijke grondslag te vereisen.

24 Husken 2008, p. 76.

25 P.P.H.M. Klerks, *Groot in de hasj: theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit* (diss. EUR), 2000, p. 91 (webeditie, te raadplegen via: <https://www.politieacademie.nl/kennisonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/7513.pdf>).

26 Klerks 2000, p. 91-93. Zie voor een uitgebreid beeld van de georganiseerde criminaliteit in Nederland vanaf de jaren zeventig en de reactie van justitie daarop: C.J.C.F. Fijnaut en F. Bovenkerk, *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Een analyse van de situatie in Amsterdam* (Deel IV onderzoeksgroep Fijnaut), Den Haag: Sdu Uitgevers 1996, p. 24-48.

Als gezegd maakte de strafzaak tegen Zwolsman op zichzelf geen onderdeel uit van de IRT-affaire (die werd ingeleid door het gebruik van omstreden opsporingsmethoden binnen het IRT Noord-Holland/Utrecht), maar wel speelde deze zich af ten tijde en tegen de achtergrond van de hardere aanpak van drugscriminaliteit en de mede naar aanleiding daarvan ontstane IRT-affaire. De zaak Zwolsman kan daarmee dan ook tot op zekere hoogte als illustratief worden beschouwd voor de verharding die plaatsvond in het strafrechtelijk klimaat in de jaren negentig. Het strafproces tegen de voormalige autocoureur 'liet de harde kanten van de strijd tegen de georganiseerde misdaad zien', schreef *de Volkskrant* in 1995.²⁷ Getuigen werden bedreigd en geïntimideerd, officier van justitie Valente werd fysiek belaagd en er werd ingebroken in zijn woning, waarbij (onder andere) floppy disks werden gestolen met informatie over het strafproces tegen Zwolsman.²⁸ Deze inbraak was niet toe te schrijven aan Zwolsman, maar aan Sam Klepper, die samen met John Mieremet het beruchte duo *Spic & Span* vormde en die de gestolen floppy disks als 'relatiegeschenk' aan Zwolsman gaf.²⁹ Niettemin waren politie en justitie bepaald gealarmeerd; ze beschuldigden Zwolsman van een 'bewuste ontregelingscampagne'.³⁰ Bovendien had Zwolsman weliswaar geen aandeel in de diefstal van de floppy disks, maar wel vermoedde het opsporingsteam dat hij zich schuldig had gemaakt aan 'contraspionage': door middel van 'scannerfreaks' achterhaalde hij informatie over de activiteiten van het opsporingsteam en hij liet de telefoonlijnen van de rechercheurs af luisteren.³¹

Dat tekende de verhoudingen tussen enerzijds Zwolsman en zijn advocaat Doedens en anderzijds justitie. Dat werd niet alleen geïllustreerd door zijn arrestatie in de cel, maar ook door de wijze waarop het opsporingsonderzoek tegen hem werd ingericht. Bij de politie wilde Zwolsman niet verklaren, wat ervoor zorgde dat het opsporingsteam zijn best deed op andere wijze het bewijs tegen Zwolsman rond te krijgen. Husken beschrijft in haar boek hoe de politie meerdere brainstormsessies hield met als doel manieren te bedenken om Zwolsman 'te breken':

'waarbij de reële mogelijkheid werd besproken om de hoogbejaarde moeder van Charles, die niet wist dat haar zoon al een tijdje in de gevangenis zat, te informeren over zijn werkelijke verblijfplaats. Het oude mensje, broos en niet gezond, zou zich letterlijk een beroerte schrikken. En dan zou Zwolsman wel anders piepen, zo werd geopperd. Een andere mogelijkheid om hem te breken was het bewerken van zijn kinde-

ren. Ook daarmee zou Zwolsman onder druk kunnen worden gezet, want 'diens jongste zoon' wist ook niet dat pa op dat moment in de gevangenis zat.'³²

Ook de verhoudingen in de zittingszaal raakten in toenemende mate verstoord, in het bijzonder tussen de verdediging van Zwolsman en het hof. Tijdens de behandeling van diens strafzaak in hoger beroep stond zoals hiervoor besproken met name de beoordeling van het handelen van de opsporingsambtenaren in het vooronderzoek centraal. In dat verband bracht de verdediging gegevens in die waren verkregen bij de inbraak bij het Amsterdamse parket en de woning van officier van justitie Valente (de gestolen floppy disks). De verdediging gebruikte deze gegevens 'gedoseerd' om zo meer inzicht te krijgen in de gehanteerde opsporingsmethoden. Deze tactiek zorgde er evenwel voor dat steeds opnieuw opsporingsambtenaren als getuigen ter zitting moesten worden gehoord en de discussie over het verloop van het opsporingsonderzoek een groot beslag legde op het onderzoek ter terechtzitting (tot ongenoegen van het hof en het Openbaar Ministerie).³³ In haar proefschrift bespreekt Spronken deze uitzonderlijke gang van zaken en de aantijgingen die in dat verband richting de verdediging werden gemaakt.³⁴ De inbreng van de gestolen gegevens wekte vooral bij het Openbaar Ministerie verontwaardiging op en de procureur-generaal sprak van een 'overvaltactiek' van de verdediging. Hij vroeg zich voorts af of de advocaat zich hier niet schuldig had gemaakt aan heling en meende dat 'het normbesef van advocaten dienaangaande zou moeten worden aangescherpt'.³⁵ Het hof onderschreef het standpunt van het Openbaar Ministerie deels en meende dat 'het mede op de weg van de advocatuur ligt om ondermijning van de rechtsstaat te vermijden en een goede procesorde te bevorderen'.³⁶

Het Openbaar Ministerie lag niet alleen overhoop met de verdediging, maar richtte zijn vizier ook op de media. De gestolen floppy disks met de vertrouwelijke informatie waren namelijk ook doorspeeld naar (misdaad) journalisten, die er gretig over publiceerden. Husken stelt hierover dat het Openbaar Ministerie 'zich zo getergd voelde door de artikelen en uitzending dat besloten werd hard op te treden. De journalisten moest duidelijk worden gemaakt dat ze te ver waren gegaan in hun jacht op primeurs. De verslaggevers hadden zich laten gebruiken door de onderwereld'.³⁷ Justitie startte daarop een strafrechtelijk onderzoek tegen een groot aantal journalisten, waaronder Husken, maar ook Peter R. de Vries, die een tv-uitzending had gewijd aan de ontvreemde informatie.³⁸ Uiteindelijk vervolgde het Open-

27 'Zwolsman krijgt vijf jaar voor smokkel hasj', *de Volkskrant* 11 januari 1995.

28 'Ooit befaamde drugshandelaar "Charles Z." overleden', *NRC Handelsblad* 12 januari 2011.

29 Naar verluidt was Sam Klepper op zoek naar aanwijzingen over waar de verdwenen Heineken-miljoenen waren gebleven en liet hij daarom inbreken in de woning van Jo Valente (G. Leistra en P. Nieuwbeerta, *Moord en doodslag in Nederland 1992-2001*, Amsterdam: Prometheus 2003, p. 138).

30 'Zwolsman krijgt vijf jaar voor smokkel hasj', *de Volkskrant* 11 januari 1995.

31 Husken 2008, p. 85.

32 Husken 2008, p. 59.

33 T.N.B.M. Spronken, *Verdediging: een onderzoek naar de normering van het optreden van advocaten in strafzaken* (diss. UM), Deventer: Kluwer 2001, p. 167.

34 Zie uitgebreid Spronken 2001, p. 166-169.

35 Spronken 2001, p. 168.

36 Het tussenarrest van het hof Amsterdam van 4 december 1994, geciteerd door Spronken 2001, p. 168.

37 Husken 2008, p. 87.

38 Husken 2008, p. 101.

baar Ministerie alleen de tv-journalisten (Feike Selverda en Peter R. de Vries) voor onder andere heling.³⁹ Beiden werden door de rechtbank vrijgesproken, al duurde de ‘informatiehelingsaffaire’ voor De Vries tot 2001.⁴⁰

Over deze affaire zou Valente later stellen dat hij de eerste officier van justitie was geweest ‘die nadrukkelijk door de pers is aangevallen via informatie die journalisten van criminelen kregen. Het Openbaar Ministerie was zo verrast door die aanval dat men mij onbeschermd aan mijn lot heeft overgelaten.’⁴¹ Ondanks de geschokte reacties op de inbraken in de woning van een officier van justitie en het Amsterdamse parket, en het feit dat deze als zeer laakbaar werden gezien, was de publieke opinie toch niet geheel op de hand van justitie. Men uitte zich namelijk ook zeer kritisch over het handelen van de politie en het Openbaar Ministerie. Dat justitie zich kennelijk niet aan regels gebonden achtte, werd door sommigen gezien als een grotere bedreiging voor de rechtsstaat.⁴²

De verstoorde verhoudingen tussen de procespartijen schemerden ook door in cassatie. In de conclusie van advocaat-generaal Van Dorst is hier al iets van te proeven. In zijn inleidende opmerkingen stelt hij eerst dat ‘het ontbreken van enige pleitnota wel in schril contrast [staat] met de aanwending door de verdediging van tal van andere bevoegdheden en de vele (in totaal 14) zittingen die het hof mede als gevolg daarvan aan de zaak heeft gespendeerd’.⁴³ Tevens overweegt hij ten aanzien van de cassatieschriftuur als volgt:

‘Voor een advocaat-generaal is het soms verleidelijk om aansluiting te zoeken bij het woordgebruik der schriftuur teneinde de conclusie naadloos te laten aansluiten bij de middelen. In de onderhavige zaak heb ik aan die verleiding weerstand geboden, ook omdat de toon der schriftuur anders wellicht zou hebben geleid tot een conclusie die niet overeenstemt met het respect dat de rechterlijke macht behoort te betrachten jegens raadslieden, en die bovendien onvoldoende recht doet aan de scherpzinnigheid waarvan enige middelen getuigen.’⁴⁴

Voorts merkt de advocaat-generaal op dat de gevoerde verweren uitsluitend strekken tot niet-ontvankelijkver-

klaring van het Openbaar Ministerie in zijn vervolging: ‘met minder, bijv. bewijsuitsluiting, werd klaarblijkelijk geen genoegen genomen. Het staat de verdediging natuurlijk vrij om de rechtsstrijd te willen beslechten met de botte bijl van de niet-ontvankelijkheid in plaats van de floret van subtielere sancties. Maar bij de keuze van het wapen behoort wel de kans op succes te worden ingecalculleerd. En indien de voorkeur dan toch uitgaat naar de niet-ontvankelijkheid dient men zich te realiseren dat men aldus (om op een andere beeldspraak over te stappen) tegen de stroom oproeit.’⁴⁵ Uiteraard kunnen – zeker bezien naar de huidige maatstaven voor sanctionering van vormverzuimen op grond van artikel 359a Sv⁴⁶ – de nodige vraagtekens worden gesteld bij deze strategie van de verdediging. Zij kan mogelijk worden begrepen tegen de achtergrond van de felle juridische strijd die zich bij het hof heeft afgespeeld en het onbegrip waartegen zij aanliep bij zowel het Openbaar Ministerie als het hof. De conclusie van de advocaat-generaal wekt vervolgens de indruk dat ook in cassatie de verdediging bepaald niet welwillend is ontvangen. In zoverre laten het procesverloop en de arresten in de zaak Zwolsman zich ook lezen als een illustratie van zich verhardende verhoudingen binnen de rechtszaal.

4. Tot besluit: de erfenis van Zwolsman en lessen voor het heden

289

In het voorgaande hebben we een inkijkje gegeven in de arresten van het hof en de Hoge Raad in de zaak Zwolsman, waarbij niet zozeer de welbekende inhoudelijke overwegingen de rode draad vormden als wel het procesverloop, de procesincidenten en de daarmee gepaarde gaande, zich verhardende verhoudingen tussen de betrokken procesdeelnemers. Dat deze zaak en de daarin gewezen arresten van groot belang zijn geweest voor de (latere) normering van de opsporing, is bekend. In een later interview zou officier van justitie Valente daarover het volgende zeggen:

‘Ere wie ere toekomt; het Amsterdamse gerechtshof heeft in die strafzaak in grote lijnen de kaders van de bijzondere opsporingsbevoegdheid aangebracht. Die kaders kom je nu in de Wet BOB tegen. De politieke discussie heeft vervolgens een paar details toegevoegd, zoals het verbod op het doorlaten van verdovende middelen. Dat is echt politiek. De rest van de wettelijke regeling is ook het werk van politie, Openbaar Ministerie en zittende magistratuur geweest.’⁴⁷

39 Husken 2008, p. 102-105.

40 Selverda overleed vlak na de vrijspraak in eerste aanleg (Husken 2008, p. 104-105).

41 Interview Jo Valente in: M. Haenen, ‘Hoe het opsporingsapparaat worstelde met de Nederlandse hasjtop; de gouden oorlog’, *NRC Handelsblad* 17 februari 1998.

42 Husken 2008, p. 126-127, verwijzend naar diverse hoofdredactionele commentaren in kranten.

43 PHR 18 september 1995, ECLI:NL:PHR:1995:15, par. 3. Hoewel vanuit het oogpunt van cassatie een alleszins te begrijpen opmerking, verraadt de toon van de advocaat-generaal wel zijn ergernis. Zie in dit verband ook de Hoge Raad in r.o. 4.3 van het arrest (HR 19 december 1995, *NJ* 1996/249 m.nt. Schalken), die een wat neutralere toon aanslaat: ‘Een raadsman behoort, zo hij vreest dat een verweer niet in al zijn aspecten zal worden weergegeven, te bevorderen dat dit schriftelijk komt vast te liggen in het proces-verbaal van de terechtzitting, bij voorkeur door overlegging van een pleitnota waarin de aard en de reikwijdte van dat verweer is aangegeven. Dat laatste is niet geschied.’

44 PHR 18 september 1995, ECLI:NL:PHR:1995:15, par. 3.

45 PHR 18 september 1995, ECLI:NL:PHR:1995:15, par. 4.

46 Zie voor het meest recente overzichtsarrest HR 1 december 2020, *NJ* 2021/169 m.nt. N. Jörg.

47 Uit interview gegeven aan *Opportuun*, maart 2001, geciteerd in Husken 2008, p. 112-113.

Naast deze inhoudelijke invloed van de zaak Zwolsman laat deze zaak zich ook lezen als een kantelpunt in de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit. Waar daar tot de jaren negentig nog betrekkelijk lankmoedig op werd gereageerd vanuit justitie, vormde de zaak Zwolsman een van de eerste voorbeelden waarin politie en Openbaar Ministerie serieus werk maakten van de opsporing en vervolging van dit type criminaliteit. Hoewel deze zaak uiteindelijk succesvol is afgelopen vanuit het perspectief van opsporing en vervolging, ging dat niet zonder slag of stoot. Enerzijds was er de inzet van (zeker voor die tijd) tamelijk vergaande opsporingsmethoden door politie en justitie in de goeddeels ongenormeerde proactieve fase voorafgaand aan een verdenking; anderzijds een verdediging die zich met hand en tand verzette tegen de rechtmatigheid van die inzet en het gebrek aan verslaglegging daarvan. Ook de zittende magistratuur wist zich maar met moeite aan de hitte van de strijd te onttrekken, getuige de enigszins aangebrande reacties op bepaalde procesincidenten en/of het (trage) procesverloop. Als gezegd, laat de zaak Zwolsman zich in zoverre ook lezen als een illustratie van zich verhardende verhoudingen in de zittingszaal, met in dit geval ook uitstraling naar de buitenwereld in de vorm van vervolging van een aantal journalisten. In die zin leert de zaak Zwolsman ons meer dan enkel juridisch-inhoudelijke lessen.

Het heden is nog te dichtbij om zich op zinvolle wijze een spiegel te laten voorhouden. We zullen dus nog even moeten afwachten alvorens we de bepaald heftige gebeurtenissen van de laatste jaren in het kader van de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit – met niet in de laatste plaats de moorden op de broer, de advocaat en de vertrouwenspersoon van de kroongetuige in het Marengo-proces – adequaat kunnen duiden. Met die kanttekening in het achterhoofd, is het niettemin interessant om het heden voorzichtig te spiegelen aan het recente verleden van zo'n dertig jaar geleden. Geweld tegen togadragers en anderen die zelf geen deel uitmaakten van het criminele milieu bleef toen nog (goeddeels) uit, maar wie denkt dat het in die tijd nog een sfeer van ouwe-jongens-krentenbrood was, heeft het mis. De voorgaande bespreking laat zien dat het er ook in de tijd van de Zwolsman-zaak heftig aan toe kon gaan in en om de zittingszaal, met verwijten over en weer tussen het Openbaar Ministerie en de verdediging, waarbij ook de zittende magistratuur zich niet geheel onbetuigd liet. Polarisatie en zich verhardende verhoudingen tussen procesdeelnemers zijn aldus niet iets van recente datum, maar staken ook zo'n dertig jaar geleden al de kop op, zeker in de context van de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit.⁴⁸ Die vaststelling moet geenszins worden gelezen als een nuancering van de huidige situatie – zeker niet waar het ernstig geweld tegen

professionals en onschuldige burgers betreft – maar laat wel zien dat elke tijd zijn eigen uitdagingen kent, die erom vragen dat alle betrokkenen het hoofd koel houden.

48 Zie voor een vergelijkbare conclusie T.N.B.M. Spronken, 'Polarisering: "all in the game"?', *BSb* 2022, afl. 4, p. 118-122. Zie voorts over polarisering in de huidige tijd P.P.J. van der Meij, 'Openbaar Ministerie en advocatuur: balanceren tussen belangen', in: J.H. Crijns, E.R. Muller en R. Robroek (red.), *Openbaar Ministerie. Organisatie en functioneren van het Openbaar Ministerie in Nederland*, Deventer: Kluwer 2023, p. 495-519.